

ailene rozon

"חילים או עבדים?" סיפורם של ניצולי "שירות העבודה" בצבא הונגריה במלחמת העולם השנייה

מבוא: תולדותיהם וסיפורם של ניצולי "שירות העבודה" בצבא הונגריה בשואה

במהלך מלחמת העולם השנייה גויסו עשרות אלפי יהודים הונגרים לשירות "שירות העבודה" (munkaszolgálat) של ארצו, שכונה גם בשם munktábor ("מחנה עבודה"), שם היה היחס אליהם אכזרי ביותר; 90% מההמגיסטים לא שרדו. ההיסטוריהוגרפיה של השואה ושל מלחמת העולם השנייה אמונה טיפלה ביחידות "שירות העבודה", אבל התנסות האישית הסובייקטיבית של ניצולי, כפי שהיא משתקפת בעשרות ספרי זיכרונות שכתבו הניצולים, בספרי זיכרון קהילתיים שכתבו בני משפחותיהם וידיהם ובראיניות עם הניצולים לאחר המלחמה, כמעט לא משכה אליה תשומת לב אקדמית.

מאמר זה מציג את "שירות העבודה" כפי שהוא מתואר בפי קרבנותיו. הוא מctrף לשורה של מחקרים שנכתבו לא מכבר, על היבטים של השואה שעד עתה לא נודעו או נדחקו לשולדים. מחקרים אלה כוללים את התנסויות והנרטיבים של ילדים, נשים, נכים ולוקים בנפשם, ושל בני אדם שהминיות שלהם הוגדרה על ידי המשטר הנאצי כפצע. עם זאת, דחיקה שכזאת לשולדים לא הייתה נחלתן של קבוצות "בלתי נראות" אלו בלבד. סיפוריהם של גברים יהודים שירותו בצבא הונגריה, מדינה שכרצה ברית עם כוחות הציר¹, לא זכו עד כה לתשומת לב רבה בשיח השואה במערכות תרבות כגון אמנות, תקשורת ופוליטיקה. מצב זה שיריר וקיים אף שעודיעתם וסיפוריהם של אנשי "שירות העבודה" תועדו וראו אורמן סמוך לסיום מלחמת העולם השנייה, תקופה חלק מספרי זיכרון קהילתיים של היהודי הונגריה שנספרו בשואה ולאחר מכן בספרים אישיים. זאת ועוד, החוקר המרכז' של שואת היהודי הונגריה, רנדולף ברהאם (Braham), ייחד לנושא זה שני ספרים מאמצע שנות השבעים ואילך², ולאחרונה כתב על כך גם החוקר ההונגרי סבוז'י'

1 ישראל גוטמן (עורך ראשי), *האנציקלופדייה של השואה*, ירושלים ותל-אביב: יד ושם וספרית פועלים (1990), עמ' 1223-1222.

2 Randolph L. Braham, *The Hungarian Labor Service System, 1939-1945*, New York: Columbia University Press (1977); idem., *The Wartime System of Labor Service in Hungary – Varieties of Experience*, New York: Columbia University Press (1995)

סיטה (Szita).³ למורות כל זאת, הסאגה של אנשי ה"שירות" נותרה ברובה בצל, הן בהשוויה לשבלם ולסיפוריהם של ניצולים אחרים מיהדות הונגריה, והן בהשוויה לניצולי שואה אחרים באשר הם.

התנסות החזרת שתואר להלן, שאליה התוודעתי במהלך "עבודת השדה" של ראיונות ושיחות עם ניצולי שואה מיהדות הונגריה, עשויה להטיל אלומת אור – מנוקדת מבט תוך-קבוצתי – על ההונחה והשכח היחסיות של קבוצה יהודית זו וסיפורה. בראשית שנות התשעים של המאה העשורים רשותי סיפורו חיים מלאים של ניצולי שואה ממוצא אוסטרו-הונגרי, שחיו אז בישראל או בודפשט בירת הונגריה. לימים הפכו סיפורים אלה לקורפוס שעליו ביסטי את עבודות הדוקטור שלוי ועבדות נוספות.⁴ בחיפושי אחר מרויאנים מתאימים, הגיעו לעתים קרובות לבתים של זוגות ניצולים. ברוב המקרים הללו הייתה האישה ניצולה "טיפסית" או "קלאסית", ככלומר ניצולת אושוויז-בירקנאו ומהנות או מפעלים אחרים שבhem הועבה בכפיה. ולפעמים זו הייתה תושבת בירת הונגריה לשעבר שנכלה בגטו בודפשט, או שוכתה לחסות אחת השגירויות הזרות בעיר, או שרדה את המלחמה בזוהות נוצרית. ברוב אירופי הראיונות הללו הציגו על ידי אשתו – ולעתים במו פיו – כדי שהיא במלחמה "רָק" בשירות העבודה בכפיה (בהונגרית munkaszolgálat; או בפיים של ניצולי השירות גם מהנה/ות עבודה, munkatábor, או פלוגוֹת עבודה, munkaszázad). במרבית הראיונות היא הייתה שמספרה את סיפורה, תוך תמקדות בחווית השואה שלה ובהמשך הסבל בהיה, כשהבעל מקשיב לה באמפתיה, ולעתים בהתרgestות ניכרת. רק לעיתים רחוקות ספר גם בעל את סיפור חייו כאיש שירות העבודה. סיפורו של הבעל זהה לרוב לתשומת לב מרכזית רק במקרים שבהם לא הייתה אשתו ניצולת אושוויז או ניצולת שואה כלל, או שלא רצתה לספר את סיפורה, או שלא נכחה כלל בעת הריאון.

ברוב המקרים הוכיח סיפורם של הגברים כי לא הייתה כל הצדקה ליחס המבטל שקיבלו בתילה, שכן חוות השירות העבודה של ניצולים יוצאי הונגריה היא אכן חוות רויה כאב, הרואה לעניין אקדמי ותרבותי כמו גם לתשומת לב ציבורית ופוליטית, כל שכן לאMPIת אניות. משום כך, במאמר הנוכחי אני מבקש להoir, או להoir מחדש, את סיפורם של ניצולי ה"שירות" בדרך של מחקר ספרותי-תרבותי, לעמוד על חכמו ומבנהו, מרכיביו ואזריו הביעתיים. נוסף

³ סבולץ' סיטה, מבצר המות – לתולדות שירות העבודה היהודי בהונגריה 1944-1945 (תרגום: משה גולן). קיבוץ דליה: הוצאה מערכת (תשס"ז) Szabolcs Szita, "The Jewish Labor ;(In Hungarian, with an English summary), in: Randolph L. Braham and Attila Pók (eds.), *The Holocaust in Hungary: Fifty Years Later*, New York: Columbia University Press (1997), pp. 329-436

⁴ אלנה רוזן, השואה במרכז החיים – ניתוח פולקלורייטי של סיפורו חיים מפי ניצולי שואה דובי הונגרית (@yahoo לשם קיבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, 1994); הנ"ל, אהות לצרה – מסע אל טיפורי חייו של ניצולות שואה מהונגריה, באר שבע: הוצאה הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב (2003).

על כך אמך סיפור יהודי זה בהקשר הכללי של עדויות וסיפוריו של יהודים, ואעומד על ייחודה. לבסוף אדון בתקידם של מחקר וחוקרם העוסקים בנושאים טעוניים, ובתרומה האפשרית שלהם/שלנו לחשיפת צדדים ומסרים כאוביים או שנויים בחלוקת של נושא מחקרים.

סקירה היסטורית של היהודי הונגריה ובីיחוד גורלם במלחמה

קורותיהם של הגברים היהודים ששירתו ב"שירות העבודה" במלחמת העולם השנייה מהווים המשך ישיר או תולדה של ההיסטוריה שלהם כיהודים הונגרים לאורך הדורות הקודמים, ובעיקר במאה התשע עשרה ובתחלת המאה העשיר. בדומה ליהודים בארצות גולה אחרות, ולבסוף מיעוטים אחרים, ידעו גם יהודי הונגריה רדיפות ודיכוי מצד השלטונות וڌיה במבנים שונים מצד חוגים רחבים באוכלוסייה. ברם, מאמצע המאה התשע עשרה ואילך זכו היהודי הונגריה לשוויון זכויות ואמנציפציה, ולהכרה בתרומותם לככללת המדינה ולתרבות. עם זאת, بدבב עם רוחות הקדמה הללו היו גם מגמות אנטישמיות, שמעולם לא חדרו להתקיים בחוגים מובילים של החברה ההונגרית. לאחר פירוק האימפריה האוסטרו-הונגרית בתום מלחמת העולם הראשונה, הוצמצם מספרם של יהודי המדינה לכ- 400,000, ממחצית מ- 800,000 היהודים שחיו באימפריה עד אז. המחזית השניה הפכה עתה לתושבי המדינות השכנות כגון רומניה, צ'כוסלובקיה ויוגוסלביה.

במהלך שנות השלושים התקיימו המגמות האנטישמיות במדינה והביאו לחקיקת "חוקים היהודיים" (שהיו למעשה חוקים נגד יהודים) של סוף שנות השלושים וראשית שנות הארבעים. באותה עת, מעט לפני מלחמת העולם השנייה ובתחילתה, החזירה גרמניה הנאצית להונגריה את השטחים שאבדו לה לאחר מלחמת העולם הראשונה, בתמורה להצטרופת של הונגריה למדינות ה"צייר". בתקופה זו, כאשר המגמות האנטישמיות היו בשיאן, החל גיוסם של גברים יהודים בני שמונה עשרה עד ארבעים וחמש ליחידות מילואים בצבא הונגרי, שנקרוו "שירות עובדה". בכך היה שונה מעמדם זה ממעמדם במהלך מלחמת העולם הראשונה, שבו שירותו היהודי הונגריה כחילים מן השורה ואף בככירים, ה兜ות להשלכות ולשליטות במקצועות ובתחומי ידע נחשים. כתעת נחשו יהודי המדינה ליסוד לאאמין ולא נאמן, ולפיכך לא קיבלו נשך, ואף לא מדים, חוות מתקופת הראשות להחלת חוק ה"שירות". כפי שנראה בסיפוריהם ובתיוריהם, בשירותם הם הועסקו במשימות פְּרִיצָבָיות קשות ומסוכנות. כמחציתם שירותו בתחום המדינה, והשאר נלקחו בצדות רגליות לחזית המזרחתית, ולאחר תבוסת ה"צייר" בקרב סטינגרד, בחזרה ממנה. בשנת 1943 היה גם גיוס של כמה אלפי נשים יהודיות בנות שמונה עשרה עד שלושים, שהועסקו בעבודות חימוש, ביצור ותחזקה, בעיקר באזור בודפשט הבירה.⁵

5 באתר האינטראקט של המוזיאון Braham, *The Hungarian Labor Service System* עמ' 66. למסורת היהדות דוברת ההונגרית מופיע פירוט של מבנה השירות, שלביו ואורו. ראו: <http://hjm.org.il/hol/labor/?Lang=he>

לקראת סיום המלחמה, במרץ 1944, כבשה גרמניה הנאצית את הונגריה בעקבות ניסיון כושל של עוצר המדינה, האדמירל מיקלוש הorthy (Miklós Horthy), לפרוש מן ה"ציר". משלב זה ואילך היה גורלם של יהודיו הונגריה זהה לזה של אחיהם במדינות הכבשות השכנות, ובחודשי הקיץ של אותה שנה שולחו כולם להשמדה שיטית ומחרירה. אנשי ה"שירות", שעדיין היו בחיים בשלב זה, ואשר לא נפלו בשבי הסובייטי או הctrappו לקבוצות פרטיזנים בחזית המזרח, נשלחו כעת למחלנות ריכוז דכאו, או נלקחו ב"מציעדי המוות" היידועים לשמצה למחלנות מאוטהאוזן וגונסKirchen (Gunskirchen) שבאוסטריה.⁶ זה היה גם גורלם של אלף עובדי כפיה יהודים – גברים ונשים כאחד – שהועסקו באותה עת במחלנות עבודה בהונגריה, בסמוך לגבול האוסטרו-הונגרי. רוב יהדות הונגריה – כSSH מאות אלפי איש ואישה מתוך כশמונה מאות אלף – הושמדו בשואה, ואילו מקרב אנשי "שירות העבודה", שמננו שישים עד שבעים אלף איש, שרדו רק כשת אלפים עד שבעת אלפיים. שיעור הישרדות זה דומה לשיעור ההישרדות של כלל יהודי אירופה בשואה, ונמוך משיעור ההישרדות של היהודי הונגריה עצם. נתון זה ממחיש עד כמה היה ה"שירות" קטלני גם, בהקשר של רוח הדברים שקהלתי במפגשי עם ניצולי יהדות זו, עד כמה לא מוצדקת היא שלילותה היחסית של חווית שירות העבודה בזיכרון הקבוצתי של קהילה זו בהווה.

לאחר המלחמה עזבה כמחצית מכלל הניצולים את המדינה והגירה למדינות המערב וישראל. הנוראים, כמאה אלפי איש ביום, ממשיכים לחיות בהונגריה, בעיקר בבירתה, ומהווים קבוצה מיעוט חשובה במדינה. כאבותיהם בתקופת האמנציפציה ולאחריה, ולמעשה עד עצם היום הזה, הם חשים עצם כיהודים לכל דבר, ואיןם מבליטים את יהדותם. על כך מעידה המדינה המועטה של אימוץ האידאולוגיה הציונית והעליה המצומאמת לישראל בקרוב יהדות זו. בכך היא מהווה דוגמה ייחודית למיעוט השורף להתקבל לקבוצת הרוב, וכך רואה עצמו שיך אליה בכל האמור בהגדرتו העצמית, למרות אכזבות העבר וכאבינו.⁷

⁶ דניאל בלטמן, "צעדות המוות (ינואר-מאי 1945): מי אחראי למה?", יד ושם – קובץ מחקרים כה (תש"ס), עמ' 127-160; אליאנורה לאפין, "צעדת המוות של יהודים-הונגרים דרך אוסטריה באביב 1945", יד ושם – קובץ מחקרים כה (תש"ס), עמ' 161-192.

⁷安娜 סלאי, "האם יגן העבר על היהודי הונגריה? תגובתם של אינטלקטואלים יהודים לחקיקה האנטית-יהודית", יד ושם – קובץ מחקרים לב (תש"ד), עמ' 139-168; Randolph L. Braham, "The Holocaust in Hungary: A Historical Interpretation of the Role of the Hungarian Radical Right", *Societas* 2, III (1972), pp. 195-220; Raphael Vago, "History – the Inter-War Period"; "History – the Holocaust of Hungarian Jewry," in: Anna Szalai (ed.), *In the Land of Hagar: The Jews of Hungary – History, Society, and Culture*, Tel Aviv: Beth Hatefutsoth, Ministry of Defense (2002), pp. 207-214; .265-277

נושאים ושיטות בחקר חוויתם של ניצולי ה"שירות"

כיצירה של ספרות עממית ותיעודית

דבריהם של ניצולי ה"שירות" המובאים ומנותחים במאמר זה לקוחים מן המקורות האלה: עשרה ראיונות שנערך לזכות הדוקטורט שלי שבהם סיפרו הניצולים בהונגריה את סיפורי חיים המלאים (שנרשמו בעברית);⁸ עשרה ראיונות נוספים שביהם תועדו בעברית, הונגרית וידיש קטיעי זיכרונות וסיפורים אפיוזדיים על החיים בחבל קראפטורוס (בעבר חלק מן האימפריה האוסטרו-הונגרית וכיום מערב אוקראינה) עד לשואה ובמהלכה;⁹ וכן כתריסר ספרי עדות אישיים של ניצולי ה"שירות", שראו אור בישראל למנ שנות השישים של המאה העשרים ועד לשנים האחרונות.

הסיפור האישי או הסיפור האישית, הבאים לידי ביטוי בחומרים אלה כסיפור חיים מלאים וכסיפורים קצרים, הם צורה סיפורית (ז'אנר או סוגה) ההולכת וצוברת חשיבות במחקר העכשווי בתחוםי מדעי החברה והרוח כגון היסטוריה, פסיכולוגיה, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה, וכן בבלשנות ובספרות. בתחום אחרון זה מדובר בעיקר בספרות עממית או תיעודית, הבאה לא מפרי עטם של ספרים מקצועיים ומוכרים כי אם מכל שדרות החברה.¹⁰ מחקר הסיפורת האישית מאפשר לחוקרם משדות מחקר מגוונים להגיא להבנות ולתובנות הן באשר לחייהם של המספרים והן באשר לתהליכיים ויחסים חברתיים, תרבותיים ופסיכולוגיים כלליים יותר. במחקר זה נתפס הסיפור הייחודי כמייצג סיפורים פוטנציאליים דומים, או מקבילים, המשתייכים לאותו הקשר ההיסטורי ותרבותי. בה בעת, גם הקשר משתקף בספר האישי והיהודי, ולפיכך ניתן להקשיב וללמוד – בזהירות מתבקשת – מן الآخر. במקרה הנוכחי, של ייחודיים המספרים את חוותיהם האישיות כחלק מקבוצה גדולה וכוללת,

8 רוזן, השואה במרחב החיים.

9 אילנה רוזן, מעשה שהיה... – הופיעות העממית של יהודי קראפטורוס, תל-אביב: המכון לחקר התפוצות באוניברסיטת תל-אביב (1999); הניל, באושוויז תקענו בשופר – יוצאי קראפטורוס מספרים על השואה, ירושלים: יד שם ומכון אברהם הרמן ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית (2004).

10 Sandra K. Dolby Stahl, *Literary Folkloristics and the Personal Narrative*, Bloomington: Indiana University Press (1989); Deborah Schiffrin, "Mother/Daughter Discourse in a Holocaust Oral History: 'Because Then You Admit That You're Guilty'", *Narrative Inquiry* 10, 1 (2000), pp. 1-44; Brian Schiff, Chaim Noy and Bertram J. Cohler, "Collected Stories in the Life Narratives of Holocaust Survivors", *Narrative Inquiry* 11, 1 (2001), pp. 159-194; Larisa Fialkova and Maria Yelenevskaya, *Ex-Soviets in Israel – from Personal Narrative to a Group Portrait*, Detroit, Michigan: Wayne State University Press (2007); נילי אריה ספר, "מסרים קולקטיביים בסיפור האישי של לאה הורביץ", בתוך: עלי יסף (עורך), סדר – מחקרים בספרות עברית, כרך ז: הקול – סיפור: מחקרים בפולקלור היהודי בעולם משתנה, תל-אביב, אוניברסיטת תל-אביב (תשס"ז), עמ' 65-80; מיכל הלד, "לשון, חוץ, מקום: סיפורים אישיים של מספרות עממיות דוברות ספרות יהודית (לאדינו) כמשמעות והיוות", בתוך: חביבה פרדה ואפרים מאיר (עורכים), יהדות: סוגיות, קטיעים, פנים, זהויות – ספר רבלה, באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון (2007), עמ' 305-334.

הקריאה הקבוצתית או הקהילתית של הסיפורים רלוונטייה במיוחד, שכן סיפוריהם של אנשי ה"שירות" נתונים ביטוי רב קולי, או מוכפל عشرות מונים, לעקטו האישית של כל אחד ואחד מן הניצולים המספרים על חוויה קשה להחריד של קהילתם ועם. בסיפוריהם, בייחוד בסיפורי החיים הארוכים והמפורטים, ניצולי ה"שירות" מתארים ברוב המקרים באופן סדור את חיים במהלך שנים העשרים והשלושים של המאה העשרים בקהילות הונגריות בעלות מאפיינים מגוונים מבחינת דתיתן ופניהם החברתיים-תרבותתיים. לאחר מכן הם מתמקדים בתקופת שירות העבודה, ובמרבית המקרים הם מפרטים בדקדנקות את העבודה שנדרשו לבצע, את יחסם המתעمر של המונחים עליהם, את הסבל שהוו ואת דרכי התמודדותם. בתוך כך הם גם מוסרים מבט כולל יותר על חיים היהודיים הונגריים בני המאה העשרים. בתקופת ה"שירות", שמשכה היה יכול להיות כל זמן שהוא בין 1940 ו-1945 (ואף לאחר מכן, מי שנפלו בשבי הסובייטי), גורלם של אנשי ה"שירות" הושפע בעיקר משניים: גורלם של מי שנשארו בהונגריה נבדל מאוד מגורלם של מי שנשלחו בצדoot לモורה ובחזרה. בכלל, בהשוואה ל"שירות" בגבולות המדינה, המשען מזרחה גבוה יותר אבדות בנפש והתאפקין באוצריות חסרת מעזרים מצד אנשי הסגל ההונגריים. כמו כן הוביל מסלול זה גם למפגשים עם אוכלוסיות זרות, שכפי שנראה בזיכרונות הניצולים, נודעו להם תוצאות לחיבוק ולשלילה. ההשפעה השנייה על גורל אנשי ה"שירות": היוות שהצבא ההונגרי לא סיפק לאנשי ה"שירות" כל ציוד או מצרכים בסיסיים, מצבם החברתי-כלכלי של המגוייסים השפיע על מצבם, לפחות בתחום השירות, כאשר עדין יכולים לקבל ציוד וחבילות משפחותיהם. לפיכך, מי מביניהם שהצטינו במזון ובביגוד התחילה את שירותם מנוקדת פתיחה עדיפה, לעומת אלה שלא צוידו בהם. עם זאת, הסיפורים והතיאורים של אנשי ה"שירות" מראים שגם לעיקרון זה היו יוצאים מן הכלל, שכן המצוידים פחות היו מלבת הילה גם מוחשיים ומורגליים יותר בתנאים קשים.¹¹

אם נשוב בקצרה לחווות השואה של קבוצות שונות, עניין שנזכר בפתח המאמר, בשנים האחרונות הוקדשה תשומת לב מחקרית רבה ללימוד החווות, הזיכרונות והסיפורות של נשים בשואה (במחנות אשר הם, לאו דווקא במחנות העבודה ההונגריים). תשומת לב זו טמונה בחוכה בהכרת מידת של Powery השוואתית, במקורה של נשים, יש במקודם זה משום תיקון להדרtan היחסית במחקר קבוצות בשואה. מחקר הנשים בשואה בוחן עד כמה היה המגדר רכיב חשוב בתחום היחסות, בעיבוד החוויה ובסיפור עליה לאחר מכן. לפיכך המחקרים על נשים

¹¹ רוזן, *באושוויזן תקענו בשופר*, עמ' 74-63, 75-81; משה מושקוביץ, *יהודות אחרות – מבפר קטן בקרפטו-רוטה* בדרך התחתית לישראל, קיבוץ להבות הבשן: להבות הפקות (1997), עמ' 84; שאול מיזוליש ויעקב שפי (עורכים), *שירות דוד – פרקי חיים של דוד שמלר*, פתח תקווה: הוצאה משפחת שמלר (לא תאריך), עמ' 75.

¹² Lawrence Langer, "Gendered Suffering? Women in Holocaust Testimonies", in: Dalia Ofer and Lenore J. Weitzman (eds.), *Women in the Holocaust*, New Haven: Yale University Press (1998), pp. 352-363

בשואה מזכירים על הדריכים הייחודיות שבתן התמודדו נשים עם קשיי חיהן בשואה, ועל אופני הסיפור הייחודיים להן בדיעבד. כן מדגימים המהקרים הללו את מידת שיתוף הפעולה בין הנשים ברמה המעשית, הרגשית והתקשורתית. נשים מתוארות כתומכות, כמשתפות בחוויה וברגש, ובדיעבד – כمسפרות יותר פירוטמן הגברים.¹³ אפשר לומר – גם על סמך הממצאים שבמאמר הנוכחי – כי בהשואה להתחמדות הנשים, הגברים בכלל מתאפיינים בפחות שיתוף ותקשורת, אם כי בדומה לנשים היו גם הם פעילים ויצירתיים באמצעותם לשפר את תנאי חייהם ובעיקר להשיג מזון. כמו כן בדומה לנשים – גם כאן בדומה לנשים – מקדיםם בדבריהם תשומת לב רבה לתיאורים ולהנצהה של חבריהם לסבל שננספו.

על רקע תיאור כללי זה, בקורס הנוכחי בולטים בייחודם סיפורי חיים של אנדרו סלומון וברוך צחור. שני הספרים הללו מתייחדים בתיאורים מפורטים, כנים ונוקבים של רגשות ומצבי חולשה.¹⁴ מעבר לעניינים אלה, סיפוריים של ניצולי ה"שירות" מתאפיינים בסמננים ייחודיים להם, המבדילים אותם מסיפורים נשים ניצולות וסיפורייהם של ניצולים מקומות ומהקשרים אחרים. קווים ייחודיים אלה יידונו ביתר פירוט בחלקו המסכם של המאמר, ועל סמך עיון מפורט בספריהם של ניצולי "שירות העבודה" בצבא ההונגרי.

תכנים, מבניו ומשמעותו של סיפור ה"שירות"

בחינה של המבנה הכללי והעקרוני של סיפור ה"שירות", כפי שהוא עולה מトー כשלושים המקורות שתוארו בחלק המתודולוגי, מצביעה על כמה מאפיינים כלליים שיפורטו כאן. מבחינת הקשר בין ההיסטוריה לסיפור, ברוב המקורים ניצולי ה"שירות" מסוגלים לתאר את חוותיהם באופן סדור, בהקשר ההיסטורי הכללי של התקופה. הם מוסרים פרטים כגון תאריכים, שמות מקומות, שמות חברים לשירות, שמות מפקדים ועובדות אחרות, שברוב המקרים ניתנת לבודקן ולאמתן. תוכנה זו מגבירה כМОבן את האמינות של דבריהם. אשר לרכיבים הפרטניים בספריהם של ניצולי ה"שירות", אלה מדגימים בשיטתיות כמה מאפיינים בשני התחומיים המרכזיים הalars: יחס המערכת למפקדים למנהיגם אל אנשי ה"שירות", ומנגד – תגובת אנשי ה"שירות" ליחס זה ולключи חייהם, הן בזמן אמת הן בדיעבד, בעת שהם מספרים על החוויות הקשות שעשו.

שני התחומיים הללו ממוקמים לקבוצות משנה נוספת. יחס הסgal כולל את הרכיבים האלה: (1) לאומי "קבלת פנים" רוויי טנה ואנטיישיות של המפקדים בתחילת השירות. (2) דרישות ותנאי עבודה קשים מנשוא ומוסכנים: אנשי ה"שירות" נדרשו למשוך או לדחוף עגלות סוסים במקום סוסים או נוסף עליהם, ו/או לשמש

13 רוזן, *אחות לצרפת*; Judith (Esther) Tydor Baumel, "Social Interaction among Jewish Women in Crisis during the Holocaust: A Case Study", *Gender and History* 7 (April 1995), pp. 64-84.

14 ריאיון עם אנדרו סלומון בתוקף: רוזן, *השואה במרחב החיים*, "נספח", עמ' 56-57; ברוך צחור, לא *חייתי גיבור, קיבוץ דליה: הוצאה מערכת* (1997).

כגלאי מוקשים אנושיים, כל זאת כשהם מונגים עליהם מכנים אותם ללא רחם ובלא הפסיק. (3) ה策קנות שיטתיות ושגרתית מצד אנשי הסגל, בתואנה של אכיפת משמעת בנושאי מזון/ארוחות והופעה אישית, ולעתים ללא כל סיבה. נוסף על הcatsות והצלפות בלתי פוסקות, ניצולי ה"שירות" מדגישים שיטה אכזרית במילוי שמשמה לענייתם: תליתם באמצעות ידיהם הכהנות מהורי גבם, באופן שהידים נשאו במשך שעوت את כל כובד הגוף, בדומה למtooar בספריו האוטוביוגרפי של ז'אן אמרי (האנט מאיר) על סבלו במהלך הריכוז.¹⁵ (4) בתוך ההקשר הכללי הזה, כמו מאנשי ה"שירות" מתארים בהתפעלות וברחשי תודעה מקרים ייחדים שבהם נагו בהם מפקדים ואנשי סגל אחרים כבוד, אנושיות ורגשות.

דרך התגובה של אנשי ה"שירות" מונינו לנושאי המשנה האלה: (5) בזמן אמת היו רוב מעיניהם נתונים להשתתת מזון נוספת על המזון המועט שניתן להם, ואשר אספクトו הליכה והצטמצמה לקראת סיום המלחמה, אחדים מן הניצולים מרחיבים בדבריהם על התושייה שגילו במאציהם להשיג מזון, או על המשא ומתן שניהלו עם אחרים בתוך קר, ואילו אחרים נשאו בעמדה סבילה יותר ומתקדמים בסיפוריהם בייסורי הרעב שסבירו. (6) בדיעד, רבים מאנשי ה"שירות" מקדישים חלקיים ניכרים מסיפוריהם להנצחת חבריהם ל"שירות" שנספו, תוך ذكر שמורות הנפשם ותיאור הנסיבות שב汗 מצאו את מותם. (7) בדומה לכך אנשי ה"שירות" מנצחים גם יהודים אחרים, ואף קהילות שלמות שהיו עדים לחורבן, או לrisk שנותר אחריהן לאחר גירושן להשמדה. לעיתים אף נדרשו אנשי ה"שירות" לסייע בפעולות שהביאו להשמדת בני עמם, והדבר בא לידי ביטוי בתחושות הכאב והצער שבסיפוריהם. (8) אשר לעומת מצבם של אנשי ה"שירות" כדי שמשרתים בפועל ב"צר" ובה בעת הם קרבנותיו, בדברי אחדים מהם ניכרת מודעות כאובה למצב דואלי זה, או למאה שמכונה במחקר "האירונית" של מצבם,¹⁶ אם כי גם הם נמנעים מלמתוח ביקורת גלויה ומפורשת על הגורם לסבולם – העם ההונגרי והנガתו. יש בהם המזכירים עניין מורכב זה בעקביפין, ואילו אחרים מדקיקים ככל היבט זה של ה"שירות" או מתעלמים ממנו. כפי שנזכיר מעיון מפורט בזיכרונותיהם של אנשי השירות, קורה גם ש"אחרים", חיזוניים לפולגות ה"שירות", מצביעים על הסתירה והאבסורד שבמצבם. (9) לבסוף, שנים רבות לאחר מעשה, החוויה של "שירות העבודה" כבר מהווה חלק מן הסאגה או הסיפור העממי והתייעודי של יוצאי הונגריה, כמו גם חלק מסיפור סבלותיהם של היהודים לדורותיהם. כך, למשל, בדיעד ניצולי ה"שירות" עשויים לראות בחוויות מיוחדות שעברו, או שהיו עדים להן, נסים מבון הדתי-עמי. יש מי שמרחיבים בעדותם על החוויה הקשה שעברו, משומם שם רואים בה הודמות לתאר את עמידותם הרוחנית או הנפשית, או תוכנות אישיות וקבוציות אחרות שלדעתם סייעו להישרדותם.

לאחר סקירה תמציתית זו של רכיבי הספר הכולל על חווית "שירות העבודה", אבחן עתה בפירוט את ה吉利ים השיטתיים והמגוננים של רכיבים אלה, כפי שהם

¹⁵ ז'אן אמרי, מעבר לאשמה ולכבר – ניטוגנותו של אדם מובם לגבור על התובות, תל-אביב: עם עובד (2000), עמ' 27-80.

¹⁶ גוטמן (עורך ראשי), האנטיקולופדייה של השואה, כרך ה, עמ' 1223.

מושפעים בגוף היספריים והעדויות שתואר לעיל. אחדים מן הרכיבים הללו ינותחו בפרטנות, ואילו אחרים רק יוצגו או ידועו. בגישה מנפה זו מטרתי להציג לתיאור מקיף ובהיר ככל האפשר של חווית ה"שירות", ושל אופני היספר והדיבור עליו, במאמר מונוגרפי בחקיר היספרות התיעודית והתרבות העממית של קבוצת ניצולים אחת.

1. לאומי "קבלת הפנים" של מפקדים הונגרים

רבים מאנשי ה"שירות" זכריהם את הנאמנים הטקסיים ומבשרי הרע של מפקדיהם, שמטרם הייתה להסב דמוליזציה והשפללה לאנשי ה"שירות", הן כיהודים הן כחילילים זוטרים שבזוטרים. יוסף קלין מאזר ארדוי/טרנסילבניה (Erdély/Transylvania),¹⁷ שגוייס לשירות בתחומי הונגריה, מעלה בספריו את הדברים האלה:

[הסוגן] נאם נאום קצר, הסביר שהמצב באירועה השתנה ושמות קין לניצול שהיהודים במשך מאות שנים ניצלו את הנוצרים. אנחנו היהודים צריכים להיות אסירים תודה שמרשים לנו לקחת חלק בקורס הזה בין מובהרי האינטלקטואלי ההונגרית. אויל לנו אם אנחנו ננסה להשפיע על חברי בקורס בדעתם של מאלניות, או בתחלות יהודיות אחרות. הוא באופן אישי ישים עליינו עין ומוטב שננצית לפקודות יותר מהר יותר טוב מכל האחרים, אחרת יהיה לנו החיים כאן לגיהנום. – הוא קיים את הבחתתו.¹⁸

הلال דנציג מן העיר מרמורוש-סיגט (Mármarosssziget) שבאותו אזור, אשר שירת במוורה, כתוב:

[הగנרטל-מאייר] דיבר בקול תקין לעדרך כך:
 "אתם עומדים לצאת אל אזור של פעילות קרבית, מקום שם תctrרכו לעבוד בשירותה של המולדת ההונגרית. אם תנסו להתמיד גם שם במנגנים הנודעים לשמה של גוזם – תשלמו מהיר יקר. כל מי שייטסוק בספסרות, ישטטט מעבודה, או יעשה סבוטזה – יירח כמו כלב שוטה. צבא המגן ההונגרי שופך את דמו למען המולדת. אותו זמן עוסקים היהודים רק בצבירת הון ובגולה. אך עתה יהיה עליהם לעבוד. סוף סוף תלמדו טעם של עבודה, טעם של מלחמה. אם תملאו חובתכם – לא יאונה לכם כל רע. ולא – עלייכם להיות מוכנים לגרוע מכל. סיימת".¹⁹

17. יוסף ח' קלין, חלום יוסף – קורות חייו משעבוד לגאולה על רקע מאורעות תקופת המאה העשרים, ירושלים: הוצאה עצמית (1990), עמ' 30.

18. הلال דנציג, בצל סוטום – עם פלוגות עבודה של היהודי הונגריה בחזית הרוסית, תל-אביב: בית לוחמי הגטאות והקיבוץ המאוחד (תש"ז), עמ' 36.

ברוך צחור מקרפטורוס, אף הוא מניצולי המשע מורה, מתאר בספרו את הנאות הווה:

כשכבר היינו די עייפים ומושפלים התחל נאום ה"גבר": אני סגן קסלר, יש לי העונג להיות מפקד הפלוגה שלכם. עם גמר האימונים אתם יוצאים לחווית הרוסית ושם אני אטפל בכם כפי שמצויע לכם. בשבייל שתדרשו מה מצפה לכם, אומר, יצאתי לפני שנתיים עם פלוגה מאותו גודוד וחזרתי עם שמונה בחורים, מלבד אלה שנפלו בשבי הרוסי על נהר הדון. את חלוקם שלחתני לפלוגות עונשין, שם אין הרבה סיכויים להישאר בחיים. אבל את רוב העבודה, על מנת לקיים את הבטחתי שלא להחזיר בחים את הפלוגה, אני והסמל שעומד לצד ביצענו במו ידינו. אם אינכם מאמינים לי, תהיה לכם הודהנות לשאול את הבחורים שיגיעו למקדת הגודוד להשתחרר בעוד כמה ימים.¹⁹

נאומים אלה דרוויני גזענות וטיעוניות והאשמות אנטישמיים נגד כלל העם היהודי, או לפחות נגד היהודים ההונגרים. לפיכך היהודים מתוארים בנאומים אלה כקפיטליסטים עשירים ונצלנים, או דווקא כבעלי נטיות שמאלניות, ככלומר קומוניסטים. העם ההונגרי, לעומתם, מאופיין בנאומים הללו כungan המולדת, אף שבפועל השתיר באותה עת צבא הונגריה למרכז ההתקפי של ה"ציר" נגד ברית המועצות. מכל מקום, מן היהודים מצפים שיישרתו את הממוניים עליהם בכינויים מרובית, אם ברצונם להימנע מפגעה ומעוניישה. בהקשר זה, של קריית הנאומים כמו צע אידאולוגי ופרגמטי של ה"שירות", מעוניין להציג על דימויי הטיפול והבראה הלקוחים מעולם הרפואה או רפואת הנפש, החזרים בנאומים, مثل סבלו היהודים ממחלה גופ או נפש שגרמה לתוכנותיהם השיליות ואשר "שירות העבודה" בצבא הונגריה עשו לרפאים ממנה. ואולם עד מהרה התבדר כי האפשרות לשיפור עצמי שתמורתו יזכה היהודים בהישרות, או לפחות בחיים סבירים ב"שירות", הנזכרת אך ורק בנאום השני מהשלשה, היא היפוטטית. שני הנאומים האחרים, לעומת זאת, קולעים יותר למציאות התקופה, שבמהלכה נידונו יהודי ה"שירות" לעבדות נרצעת, לסבל ולכליזון, הרכיבים הבאים של ה"שירות" מוכיחים את תקופות הרבה יותר של שני הנאומים האחרים, אלה שאינם מותרים ליהודי ה"שירות" סיכוי להינצל.

2. הניצול וההתעללות של הצבא ההונגרי באנשי ה"שירות"

לאחר הכנה פסיכולוגית זו, ובלא כל אימון הכנה או הצעדים במוני, בbijoud ובצדוק אישי, הועסקו אנשי ה"שירות" בתוככי הונגריה, או נלקחו בצדקה רגלית מזרחה. בכל אחד מן היעדים הם הועסקו בעבודות קשות, מבזות ומוסכנות, שלעתים קרובות מטרתן היה להקלות את כוחותיהם ואוותם עצם, כמו כן בנומי המפקדים. כאשר בוחנים את כלל החוויות של אנשי ה"שירות", סוגיות העבודה, המטרה המוצחרת שלשמה גויסו הגברים יהודים לצבא הונגריה, רואיה לתשומת לב מיוחדת. משה זנדברג (זנברג) מקסיקומט (Kecskemét) שבhonegrיה, שירות בתוככי honegrיה, מתאר בספריו את האירוע הזה:

פעם אחת נשלחתי יחד עם כ-20 חברים לעבוד בגין יירק ציבורי (אני זוכר אם הגן היה שיך לעירייה או למוסד ציבורי אחר). תפקידינו היה לאסוף תפוחי אדמה. הועמדנו בשורה בשטח שחולק ל-20 חלקים שונים, לפי מספר העובדים. עבדנו כ삼אותריינו עמדו תמיד שני חיילים וחגורתם הצבאית בידם, כדי לשמר علينا שלא נשאיר באדמה אף תפוח אדמה אחד. נראה שעבדנו טוב, כי כמעט שלא מצאו הזדמנויות להרבעין לנו, למרות שרובנו עשו עבודה כזוat בפעם הראשונה בחינינו. העניין נמאס עליהם בעיקר בגלל השימוש הלוהט שלהם החלטתו למצוא הזרנניות נוספות שכיחות יותר להרבעת מכות. ציוו علينا שלא להתיישר ולא לשבת, אלא לעבוד כל הזמן בגוף. בתחילת זה לא היה קשה במיוחד, אך כאשר התקרבה שעת הצללים ונעשה יותר חם, התעיפנו, ואנו התחלנו להתנופף החגורות בתכיפות ובעוז, ולא אחד מאתנו הוזיל דם.²⁰

יוסף אהרן ברנט מאזר ארדדי/טרנסילבניה, מניצולי המשע מזרחה, מתאר בספריו תקרית שבה לא הייתה המפקד מרצו מ慷慨 העבודה של קבוצת אנשי "שירות" מבודפשט, שעסקו ב"העברה בית מהכפר למוצר של העמלה הצבאית". لكن "ציווה [עליהם] לשאת קורה כבדה על גבם, ולרוץ עמה סביב המוצר. הוא רדף אחריהם כשמיון בידו, והכה אותם כל העת. הם רצו תחת נטל הקורה והמכות, עד שהתעלפו ונפלו ארضا עם הקורה".²¹ זאב זמרוני מקולוז'וואר'/קלוז' (Kolozsvár/Cluj), שירות במרוח, מתאר בספריו נפילת קורה על אנשי ה"שירות" שתוצאותיה היו קטלניות יותר: "באחד הימים נפל בול-עץ על אחד החברים בשם אברהם הרשטייך הייד והרגו. חפרנו בור וכיסינו את גופו באדמה. הוא היה אחד החברים העליונים ביותר בפלוגה".²² אירים אלה ותיאוריהם ממחישים את האוצריות חסרת הגבולות

²⁰ משה זנדברג, *שנה לאין קץ – בפלוגות העבודה בהונגריה ובמחנות הנאצים*, ירושלים: יד ושם (תשכ"ז), עמ' 18.

²¹ יוסף אהרן ברנט, *בסטור המדרגה* (לא צוין מקום): הוצאה עצמית (1989), עמ' 95.

²² זאב זמרוני, *נתיב הסבל והיסטוריות... והפדות* (לא צוין מקום): הוצאה עצמית (1987), עמ' 42.

וأت המניעים שביסוד יחסם של אנשי הסגל אל אנשי ה"שירות" שבאחריותם. על פי יחס זה ותוצאותיו, מסתבר שהעבודה לא הייתה אלא תירוץ או כיסוי למטרת האמיתית של ה"שירות", עניין ודיכוי שיטתיים כדי לחש את אנשי ה"שירות" ושלא "להחזיר[ס] בחימם", כמובטח בנאום השלישי שצוטט לעיל.

בוסף על אופני התעללות אלה, אנשי ה"שירות" זוכרים תנאים ודרישות קיצוניים וקשים במיוחד, כגון שחיבת עגלות ומשאות במקומות סוסים ותפקוד כגלי מוקשים אונשיים. כך מספר אנדרו סלמן מארדיי/טרנסלבניה, המתאר בפרוטרוט בסיפור היו את המשע מזרחה ואת סיומו במחנה הריכוז דכאו:

היכנו בתוך אוצר חוליו והדרך לא הייתה סלולה. העגלות שקעו בחול והסוסים לא יכלו למשוק אותן, אז אנשי פלוגת העבודה היו צריכים לדחוף את העגלות. אם איינני טועה, היו ארבע או חמישה עגלות ולכל עגלה היו שני סוסים מאוצר סיקאיי (Székely). סוסים טובים, חזקים, אבל הם לא התגברו כי העגלות שקעו בחול והיהודים היו צריכים לדחוף את העגלות. וזה היה קשה מאוד ונמשך יומם שלם.²³

ליוסף אהרן ברנט זיכרונות דומים לאלה של סלמן:

תקידנו היה ללוות את טור העגלות ולעזר לדחוף את העגלות כשעולים בהר. אבל עד מהרה התברר שיש לעזר לסוסים לשחוב את העגלות כל היום, כדי שהעגלות לא ישקעו בחול, כי לא היכנו בדרך המלך, שם נסעו הגרמנים עם כלי רכבם. היה פקודה שאסור לייהודים לשים את תרמילייהם על העגלות, אפילו בזמן שעורנו לדחוף אותן. על העגלות ישבו חילילים והצליפנו עליהם בILI רחמים. בעבר, כשהגענו למקום לינה, היינו צריכים לשחוב את העגלות לשם הסואנה ליעדר ולהחביאן בין העצים. מכיוון שהסוסים היו עייפים, עשו זאת היהודים. הפעולה הזאת נמשכה לפעם עד חצות הלילה. רק אחר כך הרשו לנו להגיע לבאר לשתו. על רחיצה אחרי יום עבודה כזה לא יכולנו אפילו לחלום, כי לא היו מים ואנו רצון גם כן לא היה לנו, כי היינו עייפים עד כלות הנפש...

[למהרת] היהודים נצטו לצעת בשעה חמיש לפנות בוקר, וายלו טור הסוסים רק בשעה שבע. כאשרם איש הוקצבו לכל עגלה, עשרה משכו מלפנים, וכייז? הם היו רתומים לצד העגלות, שנעו מהמיisha אתים קשורים בחבלים, ועל-ידי כל אחד היו שני אנשים. עשרה היו מאחור ומשני הצדדים, והם דחפו את העגלה. בו בזמן עשרים فهو, כלומר הלכו ברgel אחורי העגלה. כל שעה הייתה החלפת

23 ריאון עם אנדרו סלמן בתוך: רוזן, השואה במרחב החיים, "נספח", עמ' 67.

משמרות. חיליל ישב על העגלה והצליף כל היום על האנשים על ימין ועל שמאל. חזן מזה היו כמו רוכבים מחליל המשמר, סבבו את הטר היהודי, כשבידיהם מגלבים ואלוות גומי, והצליפו כל היום עליינו.²⁴

באוטו עניין ברוך צחור כותב בתמיכתיות בספריו כי "כך צעדנו כל היום עם מנוחות קצירות, וזאת לפחות עייפות הסוסים. בצבא ההונגרי יש תקון כמה זמן אפשר להאיין בסוסים בily מנוחה, אבל אין תקון *ככלפי יהודים*".²⁵ הلال דנציג קרא בספריו על חווית "שירות העבודה" *בצ'ל סוסים*, והתכוון לכך שאנשי ה"שירות" אמנים סבלו לצד הסוסים, אך לעיתים גם זכו לאותנה לא צפוייה בזכות הסוסים. זאת הוא מדגים בספריו:

הסגן עללה על סוסו בקפיצה בעודו מחזיק שוט בידו. קולו נשמע למרחוק: "מה מסתובבים כאן כל היהודים האלה כמו מהרורים? מדוע אין הם מסתדרים ליד העגלות? צריך לדוחף! יש לחוש על הסוסים! קדימה! מהר יותר! מהר יותר! עוד יותר מהר!"
ברגע הבא נשמעו צליפות-שות; מן הפנים, המצח, האף והפה של המוכים ניגר דם. השפטאים שתקו חשוקות. רק באליינט מאדייר היה מפריח חיוכים מן ה"יציע". וכך נמשך הדבר מדי יום ביום...
בצ'ל הסוסים מצאו בני-האדם מהסה. הסוסים - הם שגוננו עליהם מפני הכלילון. אין הם מניחים להתעלל בבני-האדם עד מוות, שכן, גם הסוסים אין בכוחם לשאת זמן רב את מה שאינו בכוח האדם לשאתו, והסוסים עייפים, על כן מוכרכים להיעזר. זאת הפקודה ביום-מלחמה, גם אם כתוצאה ממנוחה זו ירווח גם לייהודים. אכן, מול הסוסים כשל גם כוח רצונו של באליינט מאדייר.²⁶

סליםון וברנט, שדרבירם על סחיבת עגלות ומשאות במקום סוסים צוטטו לעיל, זוכרים גם כיצד נשלחו לשמש מגלי מוקשי אונשיים. מעניין לציין שגם בשימשה מצמררת זו גלו המפקדים התחשבות ורחמים יתרים כלפי סוסיהם, לעומת אכזריותם הקיצונית כלפי אנשי ה"שירות" היהודיים. כותב ברנט:

את כל זה עשו מרוב פחד מפני הפרטיזנים, שהיו מאד פעילים בסביבה. הלא הטילו עליו תפקיד أيام ונורא: עליינו לעבור כל בוקר את הכביש בין מבצר למבצר כדי לבדוק בגופינו אם הדרך נקייה ממוקשים. ברור שלא היה איכפת להם אם מוקש יפוצץ אותנו.

24 ברנט, *בסטה המדרגה*, עמ' 70-71.

25 צחור, *לא הייתי גיבור*, עמ' 52.

26 דנציג, *בצ'ל סוסים*, עמ' 41, 43.

רבים מأتנו שילמו בחייהם בתפקיד הנורא זהה, ה' ינקום דםם.
לקבותות האלו קראו "קבוצות דורכי המוקשים".²⁷

שלא כמו ברנט, שדבריו מלאי כאב וצער גם עשרים לאחר מעשה, סלמן מתבונן באוֹתָה מִשְׁמָה נוֹרָאָה מַנְקּוֹדֶת רָאוֹת כּוֹ-נִיטְרָלִית אוֹ סְטוֹאַיָּת:

לפתע שמעתי את המפקד אומר שהוא זוקק לשני יהודים שילכו לפניו בדרך, כך שם היו מוקשים, שיתפוצצו הם ולא הוא על סוסו. היה לו סוס לבן והוא רכב עליו. אני ועוד אחד התנדבנו. התנדבתי כי לא רציתי להישאר עם מאתיים האנשים, כי ההליכה הייתה קשה מאוד. הלחם [מנת לחם לכמה ימים שאנשי ה"שירות" נשאו אותם] היה כבד, הכלים, היה קשה ללכת, היה קשה מאד ללכת. וכיון שריצה שני אנשיים, התנדבתי. הלכתי קדימה כדי שלא יהיה בדוחק אלא יהיה רק שניים ויהיה הרבה יותר קל. וכך גם היה. הלכנו קדימה ולא פחדנו, אפילו לא חשבנו על כך שיתפוצץ [רימון]. הגיעו למקום העצירה החדש, אולי במרחך עשרים, שלושים קילומטר בכפר הבא. כשהגיעה הפלוגה, אנחנו כבר היינו רוחצים.²⁸

סלמן חוזר ומתאר הויה דומה משלב מתקדם יותר במלחמה, אי שם במוֹרָה:

היינו על יד עיר בריאנסק (Briansk), עיר ענק ברוסיה. היינו צרייכים ללכת לשם ולתפוס פרטיזנים. היה צורך בשני אנשים שילכו קדימה, כך שם היו מוקשים, שיתפוצצו הם. התנדבתי כי חשבתי שהיתה מה לאכול. ובאמת כך היה. בזמן שהלכנו ראינו כפרים שנשדרו ונעזו. הכהרים ברחו. בייר היה היו אזרחים מלאים באוכמניות. התחלנו לאכול.²⁹

ציוטים אלה מדגימים עד כמה דורדר מעמדם של אנשי ה"שירות" לא רק לכדי תחת-אנשים, אלא לדרגה שמתחת לבעלי חיים, שכן הסוסים זכו למנוחה ולהתחשבות בצריכיהם, ואילו אנשי ה"שירות" הועבדו בפרק והוכו ללא כל התחשבות, ולא זו בלבד אלא שמקודם של אנשי ה"שירות" ראו בהם מעין ציוד מתכלה, שככל שיקדים וירבה להתכלות, כן ייטב. ההשוואה בין "סוסים" ל"יהודים" – להבדיל מהשוואה בין סוסים לאנשים, כפי שהיא מצופה בנסיבות רגילות, או אנושיות – מעידה על מידת הדרדור במעמדם של היהודים לכדי דבר מה מבזה, פחות בערכו מבבעלי חיים. על כך נוכל להוסיף את יחס החיבה של המפקדים ההונגריים לסוסיהם

27 ברנט, בפטר המדרגה, עמ' 88.

28 ריאיון עם אנדרו סלמן בתוק: רוזן, השוואה במורכו החיים, "נספח", עמ' 67.

29 שם, עמ' 80.

לעומת יחס ההתumperות והביזוי שלהם כלפי פקודיהם היהודים. הבדל זה מתבטא, בין השאר, בהכאה השיטית והשרירותית של אנשי ה"שירות", כאשר היו בהמות עבודה, אלא שאות ההמות אין מכם שלא לצורך. ההעסקה ב"גilioi מוקשים", שהייתה כרוכה בסכנה ממשית לאבדן חיים או איברים, מהויה הדגמה בוטה וקיצונית לאותו עקרון דדרור, אלא שהפעם אנשי ה"שירות" מדורדרים לכדי מכים מתכלים, ולאו דווקא למשהו נחות מבعلى חיים. בהקשר זה, השימוש החוזר ונשנה של נצולי ה"שירות" בביטויי זמן כגון "יום שלם" (סלמון), "כל היום", "עד חצות הלילה", "בערב", "בבוקר", "בשעה חמש לפנות בוקר", "בשעה שבע" (ברנט), ממחיש את הטוטליות של סבלם חסר ההפוגה. למרות כל זאת, נצולים כגון דנציג וסלמן מסוגלים לזכור גם רגעים מועטים של שלווה או רוחה יחסית בעיצומן של התלאות, כפי שמהיחסים תיאוריהם על מנוחה "בצל סוסים", ועל קטיף אוכמניות ואכילתן בלב שדה מוקשים. יכולתם להיזכר באלה מעידה על נטייתם למצוא את החיובי גם בגרוע מכול, וממילא גם על עמידותם הרוחנית אז ובדיעד.

3. עינויים שיטתיים בידי הצבא הונגרי

אם בתיאור תנאי העבודה של אנשי ה"שירות", שהובא לעיל, לא די, הרי ההיבט הבולט ביותר של סבלם התבטא בלי ספק בהתumperות השיטית והבלתי פוסקת מצד מפקדיהם. כל הטיפורים והעדויות של אנשי "שירות" לשעבר, מכל סוג הרקיעים החברתיים-כלכליים, הן בתוככי הונגריה הן במורשת, מלאים בתיאורים של התumperות ועינויים שרירתיים, לא מזדקינים וקיצוניים באctorיותם, ולא זו בלבד אלא שرك לעתים רוחקות היה קשור קלשו, ولو נסיבתי, בין מעשיהם של אנשי ה"שירות" לבין התעללות. ממחיש זאת סיירונו הקשה של ברוך וייס, על נסיוון הבריחה שלו מן ה"שירות" ועל תהליך הענישה שעבר בעקבותיו.³⁰ לעיתים הציג הסgal ענייני סדר ומשמעות, כגון הופעה ונקיון אישיים, כסיבה לענישה חמורה וקbezתית. למעשה, בשל התנאים הקשים שבהם חי ועבדו אנשי ה"שירות", היו הדרישות הללו בלתי אפשריות, ולפיכך אי-העמידה בהן הפכה לאמטלה קלה וזמנינה לעניהם. כך, למשל, באמצעות הלילה ובחושך מוחלט הייתה פלוגת ה"שירות", שהיו בה כמאתיים איש, "מוקפצת" – היינו מצויה להתייצב בתוך דקה למסדר, כשל אنسיה לבושים ומצוידים, כמתואר בספרו של משה מושקוביץ מקרפטורוס, שירות בהונגריה.³¹ אותו עיקרון מודגם גם בהאשמה האבסורדית בחבלה במוציאי מזון, כמתואר בספרו של דוד שמרלר, אף הוא מקרפטורוס, שירות במורשת. בסופו של יום עבודה מפרק נאמר לאנשי היחידה כי אם ברצונם לאכול ארוחת ערבות, עליהם לבשל בעצמם ארוחה מתפוחי אדמה. כשבמוקם להכין את הארוחה, הם נכנו לעייפות, הם הושמו בזבוזו ובהרס של תפוחי האדמה – אף שתפוח אדמה

30 ריאוון עם ברוך וייס בתוך: רונן, *אוושוויך תקענו בשופר*, עמ' 194-195, 66-68.

31 מושקוביץ, *יהדות אחרת*, עמ' 85.

הוא יירק עמיד הנשמר זמן רב באחסון – ונענשו בחומרה.³² לעומת זאת, כאשר אנדרו סלמן העו להכין לעצמו תבשיל מתפוחי אדמה שאסף מכפר סמור, הופיע מאי שם אחד מאנשי הסגל הזרטרים ומעך בגעליו את הארוחה לתוך האדמה הבוצית, עד שלא הייתה ראוי עוד למאכל אדם.³³

בפעמים אחרות התואנה שבגינה נענשו אנשי הפלוגה הייתה ניקיון והופעה אישים. משה זנדברג מתאר מסכת התעלויות ארכחה, שנמשכה לאורך לילה שלם ושתחילתה הייתה בהאשמה שכמה מאנשי הפלוגה שוחחו ביניהם לאחר שעת כיבוי האורות. בעונש קבוצתי על כך, צוותה הפלוגה כולה להקיף את המנהה בריצה ברגליים יחפות. לאחר שאנשי הפלוגה שבו למגוריהם ועמדו להירדם מחדש, חזרו אנשי הסגל לבדוק את ניקיון רגליהם, והצליפו במים שכפות רגליו נמצאו מלוכלכות. היהות שזה עתה אולצו לרווץ יחפות סביב המנהה, ובהיעדר תנאים נאותים לשימירה על הניקיון וגם כיון שלא ציפו לבדיקת ניקיון), הצלicho רק מעטים מקרוב אנשי הפלוגה להימלט מעונש המלקות.³⁴ מקרים כאלה, ועוד רבים אחרים הדומים להם באופיים, ממחישים שוב ושוב שההקפדה לכוארה לא נגעה באמת לענייני משמעת, אלא הייתה חלק מכוונת הסגל לענות את אנשי ה"שירות" היהודים שבפיקודם בכל דרך שהיא. כשבוחנים את המקרים הללו, נקל לראות שבין שהצלicho אנשי ה"שירות" בביצוע הפקודות שהוטלו עליהם ובין שנכשלו בכך, בין שהמקרה היה קשור למה שכונה "מאמן המלחמה" שבמסגרתו גויסו לשירות מלכתחילה ובין לעניינים יומיומיים, בין שמפקדים היו רמי מעלה או זוטרים ופושטים, בכל מקרה נידונו אנשי ה"שירות" למסכת בלתי פוסקת של התעללות וה策ות, שככל תכלייתה הייתה להחריף את סבלם.

4. ניצוץ אנושיות באפלה

על רקע מצב דברים קשה זה, אנשי ה"שירות" לשעבר זוכרים ומדגישים אותן מקרים נדירים שבהם זכו ליחס ההוגן ואנושי מפקדיהם. כך, למשל, לכל אורך ספרו, ברוך צחור מתבטה בחיבה כלפי מפקדו, שהוא הוא מכונה "זוקן", בשל יחסיו התווגן והאהבי כלפי אנשי ה"שירות", והשתדלותו לממן את יחסם האזרוי של אנשי הסגל הצעירים יותר.³⁵ אריה עמיקם, שזכה לחינוך ציוני עוד בעיר הולדתו אונגונואר (Ungvár) שבקרפטורוס, ולכן הראה בסיפורו תודעה לאומית יהודית מפורשת יותר מזו של רוב אנשי ה"שירות" לשעבר, מספר בפרוטרוט על יחסו התומך של אחד הסמלים ביחסתו. אנשי היחידה נהגו להזיר זה את זה מפני אנשי הסגל, כאשר העוו לנוכח בזמן העבודה וחישבו מביקורת פטע. את הסמל כינו במילת הצופן העברית "שְׁלָג", על שם צורתה של דרגתו, שהזכיר את סימן הניקוד העברי "סגול". אלא

32 מייזליש ושפַי (עורכים), *שירות דוד*, עמ' 75.

33 ריאון עם אנדרו סלמן בתוקן: רוזן, השוואת ממרבו החיים, "נספח", עמ' 81.

34 זנדברג, *שנה לאין קץ*, עמ' 18.

35 צחור, לא הייתה גיבור.

שפעם אחת הפתיעו הסמל את אരיה וחבריו הציוניים בלי שראותו מתקרב, ואף כינה את עצמוו "שלג" לפניהם. לتدמהם הגוברת, לא העניש אותם, ולא זו בלבד אלא אף זיהה עצמו כתוכר בהם ובדרךם שגבשו לחיזוק זהותם הלאומית-אתנית.³⁶ גם בספרו של יוסף אהרן ברנט מופיע תיאור ארוך ומפורט, המדבר בעד עצמו, של מפקד תומך:

התיאור על בונדרובקה (Bondarovka) לא יהיה שלם אם לא אספר כל ניצוץ של אנושות בחשכת האימים הזאת. באחד הימים נשלהו כמה עשרות יהודים לייר להביא עצים עבור המחנה. עברנו על-ידי בית בודד בכפר. החיל, שהיה שומר עליהם, הכה על ימין ועל שמאל להנאותו כל הזמן באנשים החלשים והחולמים. לא היה לנו כוח ללבת מרוב חולשה. והוא דוקא הרין אותנו בכל הדרך. היינו ממש באפיקת כוחות ופתחום שמענו צעקה גדולה, שבאה מכון הבית הבודד. ראיינו קצין הונגרי גבורה [בכיר] צועק [בחונגרית]: "אלין א מענעט!" ופירשו שהתהלך תעצור. רעדנו מרוב פחד, שמא מצפה לנו צרה חדשה מברכש זה. והנה הקצין קרא לחיל השומר שלנו, שהכח אותנו, והתחיל להפעיל אותו ב"תרגיל הטעמאות", או כמו שמכנים את היום בצבא – "שפושף". עשר פעמים ציווהו שכביבום שכבי-קסום, עד שהתעיף כהוגן. נוסף לה סטר לו כמה סטירות מצלצלות קסום, עד שהטיף לו מוסר, צעק עליו ואמר: "מה אתה עושה באנשים החולמים והתשושים האלה? הלא הם עברו מחלת 'טיפוס בהברות' וטרם הביריאו. אין להם כוח ללבת אפילו לאט, ואתה עוד מרין ומכה אותם! אתה גיבור לעומת האנשים החלשים האלה? לך לחזית ותלחם נגד הרוסים ושם תראה את גבורתך!" אחריך התענין כמה אנשים אנחנו וננתן פקודה, שניים מatanנו ייכנסו אליו לבתו. נתן להם מזון עבורהנו: לכל שני אנשים לחם שלם, וקופסת סידינים שלמה לכל אחד ואחת. עוד הוסיף וננתן פקודה לחיל בזה הלשון: "תוליך אותם ליעד כמטרילים לאט ובנחתת. כשהתגיעו ליעד תשבו ותנווח שם כמה שעות בחיק הטבע. ורק אחריך תחוורו למחנה, וכל אחד ייקח כמה עצים רק לפי כוחו." אמרתי אז לחברי אלעזר גروس בעת שהלכנו בעיר: "אם יש בעולם של היום אנשים שכאלה, עוד לא אבדה תקוותנו." כשדברנו על המקהלה כינינו את הקצין "המלך המושיע". מקרה זה הוכיח לנו, שבכל זאת לא כולם הם חיים טרף, הוא נסך

³⁶ אריה עמיקם (1995), "סמל 'שלג' במחנות העבודה היהודיים בצבא הונגרי", *ארבעון הספרות העממי בישראל* (להלן: אסע"י) על שם דב נוי שאוניברסיטת חיפה, פריט מס' 23882; תיק נmesh (1995), *ארבעון פרויקט המחקר של יהדות קרפטורום ומונקץ'* שבמבחן למחקר התפוצות באוניברסיטה תל אביב, פריט מס' 35.

בנו את האמונה, שיש עוד חסידי אומות העולם, שМОכנים לעזר לנו, ונתן לנו כוח ועודד אותנו להמשיך ולהיאבק על החיים.³⁷

5. אנשי ה"שירות" בחיפוש בלתי מלאה אחר מזון

לעומת קרבנותו שואה שגורשו ונכלאו במחנות למיןיהם, לשם הורעבו בשיטתיות, היה מצבם של אנשי ה"שירות" מעט פחות גרווע. ראשית, למרות האירועים והתנאים הקשים שהיו מנת חלעם, הם לא נכלאו במחנות, אלא נעו בדרכיהם ופגשו אוכלוסיות אחרות, מלבד קבוצות של כלאים וסובלים ממותם או סוחרים ומפקדים למיניהם. שנית, הויל וنمיצו בתנועה, עברו לעיתים בשדות מעובדים או נושא גידולים ופירוט בר, כמוואר בסיפורו של אנדרו סלמן על צעדיה בשדה אוכמניות ממוקש.³⁸ לבסוף, והדבר אמר במיוחד לגבי מי שנשלחו מורה וחורה בצעדה רגלית, בדרך נשלחו לפרקם לעבוד בשדותיהם ובחלותיהם של איכרים מקומיים, תמורה מזון ומקום לינה. אנשי ה"שירות" מציננים שלעתים קרובות זכו מן הכהרים לאירוע נדיב, אונשיות ויחס הוגן בתמורה לעמלם. למרות כל אלה, רוב אנשי ה"שירות", בכל מצב עניינים שהוא, רעבו במהלך שירותם, וביחוד לקרה סוף המלחמה, כאשר התנאים הפכו לקיצוניים יותר לccoli. הלל דנציג מתאר מצב זה: "ההיסטוריה של רעב השתווללה בשורותינו. כמושא לשיחותינו ביום ולחלוותינו בלילה שימש האוכל, שאיןנו בנמצא".³⁹ لكن, בדומה לאסירי המלחמות למיניהם, בשלב זה גם אנשי ה"שירות" ניסו לבצע "עסקאות חליפין". ברט, במרקם רבים התערבו המפקדים, קטעו את ה"עסקאות" הללו וגזלו או השחיתו את תוכריהן, כפי שמחישה תקירת תפוחי האדמה שנמעכו לתוך הבוץ בסיפורו של אנדרו סלמן.⁴⁰ שהרי ככלות הכל, כמו עבודה ומשמעות, היה גם המזון עוד אמצעי בידיהם של בעלי השראה להריעיב, לענות ולכלות את הנתונים למרותם.

6. ניצולי ה"שירות" מנצחים את חבריהם לסבל

תוczאתם הרת האסון של כל המנגנונים והאמצעים לעניין אנשי ה"שירות" ולהשמדתם שתוארו לעיל – עבודה מפרכת, הצקות בלתי פוסקות והרעבה – הייתה אבדות רבות בקרב אנשי ה"שירות". רבים מהם נפלו קרבן ל"תאונות עבודה" צפויות מראש, כגון התפותצות מוקשי נעל, הכאות עד מוות, ירי גחמני אל בין שורותיהם, רעב ומחלוות. כל זה נוסף על אבדות צפויות בעת מלחמה, כגון ירי והפצצות מן הצד שכגד. כפועל יוצא מכל אלה הפקה ההתנסות באבדנים כגון רעים ל"שירות", שלעתים קרובות היו בני משפחה או חברים קרובים, לחלק מרכזוי וכואב במיוחד מיהודי ה"שירות". משום כך סייפוריהם של אנשי ה"שירות" מלאים בתיאורים של מיתות חבריהם במגוון דרכים ונסיבות. תקצר היריעה מלפרט את

37 ברנט, *בסתר המדרגה*, עמ' 86-87.

38 ריאון עם אנדרו סלמן בתחום: רוזן, *השואה במרכז החיים*, "נספח", עמ' 80.

39 דנציג, *בצל טופים*, עמ' 49.

40 ריאון עם אנדרו סלמן בתחום: רוזן, *השואה במרכז החיים*, "נספח", עמ' 81.

דרכי הפגיעה וההרג באנשי ה"שירות", את דיווקיהם של הקרבנות, נסיבות מותם ואופני הנצחתם בפי חביריהם ל"שירות". סיפור החיים של אנדרו סלמן לבדו כולל את המקרים הבאים של אבדן והנצחה, בין ב"שירות" ובין מהוזה לו: אדם אחד נורה במקום ברגע שלא מסר למפקדו את תרמילו האישית, שהמפקח חشك בו;⁴¹ רב שליטון הכיר מהמחוז שבו גדל נורה, עם קבוצה מאנשי קהילתו, באירוע הריג המוני (כל הנראה באירוע קמניניץ-פודולסק [Kamenets Podolsk] בשנת 1941).⁴² הרוב נפצע אך נשאר בחיים, חור ברגל לבתו, ומשם הוא גורש בהמשך לאושוויץ (ככל הנראה בגיןוש של כל יהדות הונגריה, בשנת 1944) ונספה;⁴³ חבר של שליטון גועט ממלחמת הטיפוס לאחר ששירב לרכוש קנקן חלב תמורה טבעת יקרת ערך שהיה רברשותו;⁴⁴ חבר אחר ל"שירות" ניסה לבצע עסקת חליפין בטבעת שברשותו, אך נתפס על ידי אחד המפקדים ונורה במקום;⁴⁵ וסמוך לתום המלחמה גורו שניים מאנשי ה"שירות" על ידי איש ס"ס בזמן שהם התקוטטו על קופסת שימורים.⁴⁶ נסף על ארבעים רבים כאלה, שככל בספרו, שליטון מתעכב ופרט את סיפורו היעלמוני של אהיו, שהוא זמן מה ייחד אותו ב"שירות". האח חלה, וכן עדת אנדרו החליט להתאשפז בבית חולים מקומי, אי שם בברית המועצות, ושם אבדו עקבותיו לעד.⁴⁷ גם ניצולים אחרים של ה"שירות" רואים בעצם הסיפור של שירותם ובמשמעות העדות על התלאות שהוו הזדמנויות להנzieח את זכר אחיהם ורעהם ל"שירות".⁴⁸

אף שאפשר להציג כאן את הסיפורים והתייאורים הללו במילואם, אפשר לעמוד על רכיביהם הקבועים ועל דגשיהם, כדי להoir את תפקידם בסיפור, הן כפעולות הנצחה הן כמתן עדות על חווית "שירות העבודה" בצבא הונגריה בשואה. ברוב המקרים סיפור ההנצחה כולל את שמו המלא של גיבורו, ולעתים גם פרטים כגון מקום הולדתו ומגוריו, מצבו המשפחתי ומקצתו או תעסוקתו עד לזמן ה"שירות". זהיוו זה במנוחים ריאליים ושגרתיים מצהיר על הכוונה להנzieח את האיש. לעיתים המספר מתעכב על נפילתו של המנצח מרום מעמדו לנחיות משוערת במסגרת ה"שירות", כמו במקרה של הרוב, שהובא לעיל, או בסיפור על החשב הכללי של הבנק האנגל'-הונגרי, שם שטרן ראה אותו גוסס ואכול כינים והתקשה להאמין שהוא האדם המכובד שהכיר בעבר.⁴⁹ היבט זה של האדם ומהו מחזק

41 שם, עמ' 70.

42 ראנדולף ל' בראהם, "הטבח בקאמינץ-פודולסק ובדרולוידק – פתיחה לשואה בהונגריה", יד ושם – קובן מחקרים ט (תשל"ג), עמ' 111-130.

43 ריאיון עם אנדרו סלמן בתוך: רוזן, השואה במרחב החיים, "נספח", עמ' 72-73.

44 שם, עמ' 75-76.

45 שם, עמ' 83.

46 שם, עמ' 87.

47 שם, עמ' 71.

48 ריאיון עם משה שטרן בתוך: רוזן, השואה במרחב החיים, "נספח", עמ' 247; לודביג וייס (1995), אטמי, פריט מס' 23690; TICK וויס (1995), ארביון פרויקט קרפטורום באוניברסיטה תל אביב, פריט מס' 1; שם, תיק קסט (1995), פריט מס' 2.

49 ריאיון עם משה שטרן בתוך: רוזן, השואה במרחב החיים, "נספח", עמ' 246.

את הטרוגיות שבאבדנו, ומחrif את האוירה הקשה של הסיפור עליו. לעיתים המספר עשוי לספר את נסיבות מותו של המונצח, שברוב המקרים היו שרירותיות וחסروفת שליטה, או נבעו מן התנאים הקשים והלא-אנושיים של ה"שירות" בכללו. עם זאת, חלק מן התיאורים כוללים, במרומו ולעתים אף במפורש, את המסר שהקרבן שילם בחיו על אי-יכולתו או אי-ידצונו להבין את המציאות החדשת שאליה נקלע במלחמה וב"שירות", ולהשלים עמה, במובן זה סיפור הנצחה מתקרב בnimתו לבלה העממית או לנובללה הספרותית, שאף הן נובעות מטעות או משגה ראשוניים והרי גורל, וסובבות סביבם.⁵⁰ ואולם, שלא כעלילות וכגיבורים של הסוגות (ז'אנרים) הללו, ליוחדים שנקלעו שלא בטובתם לנסיבות הקשות של "שירותות העבודה" בצבא ההונגרי הפרו-פשיסטי היה מרחב פעולה ושליטה (agency) מינימלי ביותר על נסיבות חייהם ועל הישרדותם, גם אם פעלו בראצ'ונליות, בזהירות ובתוסייה מרביות, שכן במקרים רבים גם אלה לא הועילו להם.

לעתים קרובות, כאשר ניצול ה"שירות" מתאר טוות גורלית של חברו שkipח את חייו במהלך ה"שירות", התיאור מהווים חלק מאפיינו העצמי של המספר, כמו שהשכיל להימנע מאותו מצב או מאותה טעות. כך המספר מחזק את דימויו העצמי כשורד אולטימטיבי, שברגע המבחן היטיב לפעול ולשמור על חייו. הדימוי העצמי של ניצולי ה"שירות", התופסים את עצם כשורדים טבעיים או כמו שרכשו במהלך ה"שירות" תוכנות של אנשים "שורדיים", يولלה שוב בדיון בתפיסתם העצמית של הניצולים (סעיף 9 להלן). כן יידון באותו מקום מה שאחד מהם כינה "חוש ההישרדות" שלהם. אשר לסיפורים על מי שלא שרדו, בסיסם המספר עשוי לבטא את הזעוזע שחש כשאייבד את קרבו או חברו באמצעות אמרות כגון: "אפשר לתאר מה חنسנו אז", או "את יכולה לדמיין מה הרגשנו". אלו הערות כלליות, לא ישירות ולא אישיות, שאינן חושפות רגשות או חולשה. עובדה זו ניכרת מן ההימנעות מכינוי גוף ראשון ("אני") והעדפת גוף רבים או גוף שני ("ano" או "את"). צורת התבאות זו עשויה להיות פרי תחילתי חברות תליי מגדר, ומוסכמת לbijוטי אישי ורגשי שהמספרים הללו מרגלים בהן. אבל בה במידה אפשר לראות בחסימת הביטוי האישי והרגשי תוכר של כובד החוויות שחוו מספרים, ושל הרשימים הטרואומטיים שהותירה בהם הווית ה"שירות".⁵¹ לsicום העיון במבנה ובמאפייניהם של סיפורים הנצחים של חברי לשירות, אפשר לומר שסיפורים אלה, מעבר לכל מטרה והצהרה מיידיות או עקיפות הטמונה בהם, הם בראש ובראשונה מחווה קיומית של ניצולי ה"שירות", המניצחים באמצעותם את קרוביהם וחבריהם שאבדו. ההנצחה מתבצעת באופן סמלי ומוחשי גם יחד בעצם אמרית שמותיהם ותיאור מיתותיהם של הנספים.

Gordon H. Gerould, *The Ballad of Tradition*, New York: Oxford University Press 50 (1957), p. 46; Mary Doyle Springer, *Forms of the Modern Novella*, Chicago: University of Chicago Press (1975)

⁵¹ דומנייך לה קפרא, *לכתוב היסטוריה, לכתוב טראומה, תל-אביב וירושלים: רסלינג ויד ושם* Cathy Caruth, *Unclaimed Experience — Trauma, Narrative, and History*, (2006) Baltimore: The Johns Hopkins University Press (1996)

7. אנשי ה"שירות" מנצחים יהודים אחרים

נוסף על חבריהם הקרובים לפולגא, אנשי ה"שירות" מנצחים בסיפוריהם גם קהילות ויחידים אחרים שם היו עדים לכילוונם. במקרים מסוימים אולצו אנשי ה"שירות", למרבה צערם, לחת חלק בפעולות הגירוש של בני עמם, בכלליהם במחנות זמניים ובקבורתם של הנרצחים, או בפעליות ביןוי ופינוי שנלו לכך. התיאורים הבאים מספקים ولو הצעה לעומק הכאב והדילמות המוסריות שהיו מנת חלקם של רבים מניצולי ה"שירות" בנוגע לגורלם של בני עמם הקרובים והרחוקים. אלכסנדר שטיינברגר, מן העיר נאג'וואראוד (Nagyvárad) שבארדיי/טרנסילבניה, ניצול המשע מורהה, נזכר:

הונגרים נכנסו בשנת 1940 ואת כל אלה שכמו אבי זיכרונו לברכה לא היו להם אישורי אזרחות הם ריכזו וכלאו במחנה שנקרא גראן' (Garany)... התייצבתי לדיאון אצל המפקד שלי וביקשתי שייתנו לי לרכת ולהיפרד מאבי [לפני היציאה לחווית המוזח]. קיבלתי אישור ויצתי לדרך עם סרט צהוב על זרועי ועם כומתת ללא סמל. נפגשתי עם אבי זיכרונו לברכה. קיבלתי רבע שעה לדבר אותו. על פי המסורת היהודית הוא שם את שתי ידיו עלראשי, בירך אותה, וייתר לעולם לא ראייתי את אבי.⁵²

ברוך צחור מתאר בספריו את סערת הרגשות שחווה כשהעבר ברוחותיה המרווקניות של העיר חוסט (Huszt) שבחלבל קרפטורוס, לאחר גירוש היהודי העיר:

ויתר קל לסבול מכח מכת הרובה, מאשר לעبور לכל אורך הדרך ולראות את המראות של בתיה היהודיים, שرك לפני מספר חודשים רחשו בהם חיים תוססים והתגוררו בהם המוני ילדים. כך – בית אחר בית, כפר אחר כפר, לכל אורך הנהר. יהודים עניים ויראי שמיים. כפרים שכבר עברתי בהם בהזדמנויות שונות, וכעת אין בהם נפש חייה יהודית... עם תoga בלב נסנתה לבית שוד. התcola נשדדה על-ידי תושבי המקום. כל מה שנשאר היה: סיורים תפילה וכתבי קודש, תמונה משפחתי עם הרבה ילדים קטנים. כל מה שידעתי עליהם היה שהם לעולם לא יחוירו לבitem הדל.⁵³

משה מושקוביץ מתאר בספריו דברים דומים כשהוא מספר על שירותו בתוככי הונגריה:

52 דיאון עם אלכסנדר שטיינברגר בתוך: רוזן, *השואה במרכז החיים*, "נספח", עמ' 207.

53 צחור, *לא הייתה גיבור*, עמ' 52-53.

באחד המקרים, כשההפקצה נמשכה זמן ארוך מהמקובל, ניצל אחד מחברינו את הזדמנויות והלך לבקר את חוות הוריו, שהיתה בקרבת מקום. חיש מהר חור שם שבור ורצוץ. הוא סיפר שהaicרים השתלטו על הרכוש [לאחר שמשפחתו גורשה לאושוויץ] ואימנו להרוג אותו אם לא יסתלק מיד מהמקום. וזאת הייתה הסיבה העיקרית שאף אחד מאתנו לא ברח מהמחנה, אף כשבצטו/zודמנויות כאלה. אכן, לא היהylan לברוח...⁵⁴

הלו דנציג זכר וכותב על יהודים שפגש במהלך המסע מזרחה עם ייחידתו:

אחדים מהם הסתרו מתחת לקרונות והיו משתדלים להתקrab אליוינו בשיפפה. ירדנו מן הרכבת ומולנו ניצבו שתי נשים ושלושה גברים. על סרכי מעילם התנוסס סימן קודר של מגנידוד. יהודים פולנים. הם דיברו אלינו אידיש. פניהם חיורות ונפולות. פנים מיסירות. ביקשו לחם... שלחנו ידינו אל כלינו והושטנו להם קופסאות שימורים וסיגריות מלאי המזכדים שלנו, שעדיין נמצא בשפע.⁵⁵

אלמוני המכנה עצמו "אלכס", שהועסק בעבודות ביןוי מצפון לבודפשט, נזכר: "זהנה יומם אחד חילקו אותנו לקבוצות קטנות. אנו עדין לא יודעים לאיזו מטרה הביאו אותנו לשטח זהה. חילקו לנו כלים, הורו לנו לחפור בור בשביל השירוטים, וגידרנו את השיטה. רק מאוחר יותר התבדר לנו כי למעשה אנחנו מקימים גטו זמני עבור היהודים בעיר".⁵⁶ שנדור Pisar מבודפשט, שרירת בהונגריה, מסכם את גורלם של מי שלא הגיעו לשירות: "מי שנשארו כאן, מהם רק מעטים נשארו בחיים, כי אלה נועדו להשמדה. לקחו את ההורים, לקחו את האחים, הנשים, אלה שנשארו כאן, את יודעת. העלו לקרונות, לקחו לאושוויץ-בירקנאו וכל השאר. את זה אתם יודעים היטב".⁵⁷ שיחו הכללי, המרוחק והכמוני-היסטוריה של Pisar שונה מאוד בnimתו מדבריהם של שטיינברגר, דנציג וצחור, המזכירים ברוחם קינה מוסרית. בין שני אופני הביטוי השונים בתכלית הלו נמצאים תיאוריים הטכניים-מעשיים של מושקוביץ ושל המספר המכונה אלכס. תהא הנימה אשר תהיה, כל ניצולי ה"שירות" שכן מוסרים – באמצעות דבריהם וסיפוריהם – עדות על גורל אחיהם לסבל, בין בני משפחותיהם וקהילותיהם ובין יהודים מקהילות מרוחקות יותר, והם גם

54 מושקוביץ, יהדות אחרת, עמ' 91.
55 דנציג, בצל כספים, עמ' 37.

56 אלכס, כי לא שם מחבר, מקום ופרטיו הוצאה, ספריית אוניברסיטת בן גוריון בנגב, עמ' 16.

57 ריאיון עם שנדור Pisar בתוך: רוזן, השואה במרחב החיצים, "נספח", עמ' 297.

58 על סיפור החיים שבמרקז השואה בקינה בת זמנה ראו: אילנה רוזן, "זיכרין השואה בקינה – סיפור חייה של שתי ניצולות שואה המתאבלות על גורלן", מחקרים ירושלים בפולקלור יהודי טו (תשנ"ד), עמ' 97-111.

mbטאים את צעם וכאבים על כך שנאלצו להיות עדים לדברים המתוירים, וגרוע כך – לעיתים אף לסייע בעשיותם.

8. הבנת אנשי ה"שירות" את הפרודוקס הטמן בתפקידם ובಗורלם

הזכרונות הקשים והכוונים ביותר באים בלי ספק מפהם ומעטיהם של מי שנאלצו להיות מעורבים בפעולות הרצח של יהודים אחרים. במקרים כאלה, אנשי ה"שירות" אינם יכולים שלא להבין כי הם היו בעת ובזונה אחת חלק מן המוחללים, המשרתים את ה"ציר", וגם קרבנותיו (יהודים), האויב המושבע של כוחות ה"ציר" ובראשם גרמניה הנאצית). לעומת זאת, אצל מי שלא היו מעורבים במישרין בפעולות אלה, הבנה זו נמנעת, או לחלופין מובעת חלקית וברומר沫, אך לא במפורש ולא כחלק מהבעת מהאה וכעס על היסטוריית ה"שירות". באחד התיאורים מפואר כיצד "שירות העבודה", שhabiיא רנדולף ברהאמ בספרו התיעודי, המספר מຕאר כיצד שימשו אנשי ה"שירות" מלויים בגירוש של יהודי אוזור קורושמו (Körösmező) שבונגරיה. הוא מביע רגשות צער וחרטה עצם השפה שהוא נocket. הוא משתמש בכינויי גוף כליליים כגון "אננו", "הם" ו"אותם", במקום לפרש במי בדיק מדבר בכל פעם; כמו כן הוא מרבה להשתמש בפעלים סכליים במקום בפעילים; נוסף על כך הוא חזר וمبahir כי – בדיק כמו בתיאוריו של "אלכס" שהובאו לעיל – בעת מעשה לא היו אנשי היחידה שטייה בגירוש מודעים למהות ולמשמעות האמיתיות של הפעולות שלחן סייעו.⁵⁹

כשנו באים לדון בחיל שאנשי ה"שירות" אולצו ליטול בהשמדת בני עמם, علينا לזכור שהו המשך ותולדה של קורותיהם וזחותם כיהודים-הונגרים, ושל תחושים הנאמנוות שלהם למדינתם מימי ימיה. למעשה, במקרים הקיצוניים הללו, שאירעו במהלך מלחמת העולם ובחסותה, אולצו היהודי הונגריה שגioso ל"שירות" להתחש לרכיב היהודי בזחותם, ולפעול ולהגיב כאלו היו הונגרים בלבד. לעומת זאת, היו יכולים להיזכר ליהודים בלבד ולהזכיר את השמדתם המיידית, בדומה לכל יהודי אירופה, שכן ה"שירות", למרות כל סבלתיו, עדין היה אפיק הישרדות למי מגויסיו שעמדו בו עד לסופו. הגורם שהעביד אותם, צבא הונגריה, לעומת זאת, נהג בהם כביצורים נחותים, יהודים יותר מאשר הונגרים, עד שלא יוכחו אחרת, בדיק כפי שנאמר להם מלכתחילה, באופן בוטה וחד-משמעות, בנאומי מפקדיהם.

אשר להיעדר ספקות או ביקורת על מצבם זה בדבריהם ובסיפוריהם של ניצולי ה"שירות", علينا לזכור שבנסיבות הקיצונית שהן היו, לא היו אנשי ה"שירות" חופשים לבטא את דעתיהם ואת שיפוטם המוסרי, או לפעול לפי שיקול דעתם. לאחר שהפעולה החופשית נשללה מהם, הם הפכו למען אוטומטים מוחלשים, מדוכאים, מעוניים, מאויימים וחסרי אונים בידי מפקדיהם, ובידי הכוח המדייני שעמד מאחוריהם. בכלל, נקודת ראותם את קורותיהם נובעת ממצב זה, גם ממරחק של עשרות שנים מן האירועים, שניהם שהן יכולים לפתח מודעות

ביקורתית ולבטא מחהה. מצב זה מעיד, שוב, על הרושם והכוכב הטראומטיים של חווית ה"שירות". ביטויים מפורשים של מודעות לעולות שנעשו לאנשי ה"שירות" נשמעים אך ורק מפי אחרים, כגון פרטיזנים סובייטיים או מארכיהם הכהריים. הלו דנציג מתאר בספריו את הדושيش הטעון הבא, שניהל עם בנו של מאrho הכהרי במוורה:

"בעצם, מי אתם? חילים או עבדים? איזו מין המצאה היא הצירוף של כובע חילים הונגרי והיחס שמדוברים כלפיכם?..."
את הסברי הוא קיבל בחיק על גלגני:
"האנטישמיים שלכם הם מוג'ילב. הם חושבים שבמוסווה של חוקים אזרחיים ניתן לכפר על ברבריות זו. אם נותנים לכם כובעי חילים, מדוע אין נותנים לכם גם נשק?"⁶⁰

איש שיחו של דנציג החלטי מאד בדבריו, ואילו את מילות ה"הסביר" שלו עצמו דנציג אינו מביא כלל בסיפורו (בדוק כמו אנדרו סלמן, שאינו חושף כלל את רגשותיו כשהוא מתאר את גורלותו אחיו וחבריו לשירות"). לא יותר לנו אלא לדמיין מה היה ההסביר שמסר דנציג, והאםאמת היה יכול להסביר את המצב והסביר שבו הוא הוא וחבריו נתונים באותו זמן. נראה שאנשים כמו דנציג ועמיתו לשירות" עדין לא הגיעו לameda שמנה יוכלו להתבונן בקורותיהם הכאובים בשואה, ולהתייחס אליהם במונחים ביקורתיים ומפורשים יותר מ אלה.

9. עיגון חווית ה"שירות" בהיסטוריה ובערכיהם היהודיים

במקום התבטים אנטיה-הונגריות מפורשות, אנשי ה"שירות" פונים לשני אפיקי שיח חלופיים: הוצאות אישיות בדבר מקור כוחם או הסיבות להישרדותם, או הוצאות כללוות על נקודות המוצא האמונה או האידאולוגיות-פוליטיות שלהם. אלה יכולות לעסוק במצבם של יהודי הונגריה, ביודים בגולה באשר הם, ביהודים במלחמה העולמית השנייה, או בשילובים של כל אלה. אשר לשיח על עצם ההישרדות, רבים מניצולי ה"שירות" דבקים במושגים כגון "הנס הראשון", "הנס השני שקרה אליו" ו"דומיהם כשהוא מצב טכנית שמה נמלט או ניצל".⁶¹ יוסף אהרן ברנט מתאר בהרחבה לכל אורך ספרו עד כמה הקפיד במידוי מצוות היהדות, למרות כל הקשיים והמכשולים שבהם נתקל במחנות העבודה. הוא מתאר כיצד, בשלב מתקדם בשירות", השכיל להשיג טבק (אף שלא עישן) כדי להחליפו במזון. ברנט מסיים את תיאורו בהערכתה הזאת: "וכך ניצلت בזורת השם יתרחק ממאות בטוח מערב".⁶²

60 דנציג, *בצל סוסים*, עמ' 96.

61 ריאון עם ברוך וייס בתוקף: רוזן, *באושוויץ תקענו בשופר*, עמ' 191-199.

62 ברנט, *בスター המדרגה*, עמ' 73, 83.

מדבוריו ומדרכו סייפורו עולה שכadam דתי, כאז כן היום, האמונה ודרך החיים הדתיות היו ועודן בשבילו עוגן בתנאים ובנסיבות שאחרת לא היה יכול לשרוד ולהסתבירם. זאב זמרוני, הבא מרקע דומה, מעגן אף הוא את קורותיו והתנסיותיו בדת, ומتأר שני אירופאים עוקבים כ"נסים". באידוע הראשון, כל החולמים וההפכוים שנראו בלתי כשירים לעובדה, נשלחו למקום ריכוז מסויים, ככל הנראה לפני הוצאה להורג. זמרוני, שנמנה עם הקבוצה וobel מפצע קרוני ומציק ברגלו, היה בטוח כי סופו הגיע. מרוב פחד הוא נתף שלשול ורץ הצדה למרחק מה כדי לעשות את צרכיו. כאשר הוא חזר למקום ריכוז מסדר, הוא גילה שהחולמים וההפכוים, שעם נשלח למסדר, כבר הוצאו למוות ביריות. ה"נס" השני התרחש למתרת בוקר, כאשר הוא התעורר וגילה שהפצע ברגלו נעלם. מוכחה תדבמה, הוא לא היה מסוגל לומר דבר חזץ מאשר את הפסוק: "לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה"⁶³ (תהלים ק"ח י'). מספרים אחרים מתעכבים יותר על חוסן הנפשי האישני, על תושיתם ועל מה שהם מכנים "חוש ההישרדות" שלהם. במלילותיו של משה מושקוביץ: "בראותי את המתרשך, עשתית חשבון נפש ושאלתי את עצמי מה עלי לעשות. חוש ההישרדות דרבנן אותי לאמץ את המוח ולהגיע למסקנה נכונה, אחרת ידעת שבטעות הקטנה ביוטר אשlem בחיה".⁶⁴

מלבד חוויות אישיות או שיח הסברתי אקויסיטנציאלי, ניצולי ה"שירות" מציעים גם תוכנות כלליות יותר לגורלים והישרדותם כקבוצה וכחלהק מעם. יש מהם המעוגנים את השואה ואת סבלם האישני בה במערכות הדת והאמונה היהודית באשר היא. קרווי קראוס מבודפשט, שירות בהונגריה, ממשיג:

לגביה השואה... אינני רוצה להשתמש במילים גדולות אבל אני אומר
שאת גור דין של האל אני מקבל. וגם כשאני מסתכל על עצמי...
אני אומר, ככל הנראה [זה קרה מפני ש] בעשרות הדברים כתוב "פוקד
עוון אבות על שלשים וריבעים" (דברים ה, ט). אני תמיד אומר שאני
כלול בשלשים וריבעים ולכך פגע بي הגורל, אם בעבודות הקפיה
ואם באבדן המשפחה, כי מהמשפחה אבדו רבים, דודים ודודות.⁶⁵

משה שטרן, שאיבד בשואה את כל משפחתו הקודמת – אישה ושלושה ילדים – מציע הסבר המשלב טיעונים דתיים וఆידאולוגיים ואת כאב היחיד עם גורל הקבוצה:

63 זמרוני, *נתיב הסבל וההיסטוריה... והפחדות*, עמ' 50-51.

64 מושקוביץ, *יהדות אחרת*, עמ' 97. ראו גם: מייזליש ושי (עורכים), *שירת דוד*, עמ' 77; דבציג, *בצל סוטים*, עמ' 62; ריאין עם ארנו לורוביץ בתוך: רוזן, *השואה במרכז החיים*, "נספח", עמ' 327.

65 ריאין עם קרווי קראוס בתוך: רוזן, *השואה במרכז החיים*, "נספח", עמ' 355.

חשבתי על זה וידעתי שהיהדות מאו שהיा קיימת, מאו שלפני אלפיים שנה החריבו את ירושלים, היהדות תמיד הייתה מועדת לכך שנינו להשמיד אותה. את זה ידעתי טוב מאוד... אנו, כמובן, כהוננים להונגריה [עם הסיפוח להונגריה בראשית המלחמה] חשבנו שבארץ ההונגרים... שליהדות הונגריה לא יקרה מה ששמענו שקרה ליהדות פולין, וטעינו, וטעינו. זה מאד מציק, כי אנחנו ילדים, כשהלכנו לבית הספר הממשלתי ההונגרי, תמיד למדנו שאנו בראש ובראשונה הונגרים, רק שאנו הונגרים בעלי דת יהודית.⁶⁶

לעומת קו הטיעון הדתי שקרاؤם וشرطן נוקטים, שנדור פישר תוקף את בעיית היהודים בהונגריה בשיח סוציאלוגי-תרבותי-פוליטי:

ב hongrיה תמיד הייתה אנטישמיות של הסלון. הורטי או בתלן או חבריהם לשולטן [לא טרכו להסתיר או לדכא אותה]. את היכולת היהודית אפשר היה לראות. רואו שהיהודים התעשרו. היהודי, אמרו, צובר עושר. היהודי בכפר מלאה ברכבת. הם לא הודיעו במאה שהוא סופרים הגודלים ביותר, כמו זיגמונד מוריץ, שראה את זה טוב מאוד. שהאציל חוגג ומבזבז את כל ממונו ואז הולך אל היהודי לבקש כסף. הרבה רומנים ודרמות כתבו על זה. היהודי נתן כסף וכמו כן דורש אותו בחורה עם ריבית ואז היהודי הוא זה שהוחמס את האציל המשכן... היהודים בכלל לא היו שכורדים. את יודעת, היהודים בדרך כלל אינם שותים. קורה, פה ושם, אבל העם היהודי איןנו שתין, איןנו משתכר. אבל כאן, למרבה הצער, הכהרים ההונגרים שתו הרבה מאד. לפועלים היה מעט מאוד, מיד הוציא הכל על המשקה. הסופרים חסך לעצמו או מצא עבודה, מיד הוציא הכל על המשקה. השותים והמשורדים שלנו תיארו היטב איך האישה גוררת אותם הביתה מבית הקפה או בית המרזח, סוחבת מהשערות את הפועל השיכור, ששתה את משכורתו השבועית, שגמ כך לא הספיקה. ככל מר פה היה מתח חברותי עצום, קונגפליקטים גדולים. והוא אלה שעលיהם היה אפשר לטפל הכל. אלה היו היהודים.... אבל היהודים לא סבו, היהודים היו בצדנויות ואמרו שאפילו אם יצטרכו להיות על לחם ובצל בלבד, גם אז יסימנו את האוניברסיטה.⁶⁷

במשפטים אחדים פישר מסכם את מהות המתחים שהיו טמוניים בחיים המשותפים של הונגרים ויהודים במדינתו, בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה. מצד אחד, היהודים הם כוח יצירתי ותורם; מצד אחר, היישגיהם מעורדים עליהם קנאה ושנאה

66 ריאיון עם משה שטרן בתוך: רוזן, השואה במורבזו החיים, "נספח", עמ' 251.

67 ריאיון עם שנדור פישר בתוך: רוזן, השואה במורבזו החיים, "נספח", עמ' 303-304.

בסביבתם. אחרי ככלות הכלול, הם אינם, ומעולם לא היו, הונגרים "טבעיים" או "אמיתיים" כי אם מיעוט, קבוצה אתנית זרה, שחרף כל יתרונותיה לעולם תישאר חיצונית וחשודה. לכן, ככל שניסו להשתיק, ולשכנע את עצמו ואחרים שהם אכן "קודם כול הונגרים ורק לאחר מכן יהודים",⁶⁸ לעולם לא יהיו הונגרים אמיתיים ולעולם לא ייחשבו לכאללה. ומשום כך, במלחמה העולם השנייה, במקרה ה"טוב" הם אינם מובלים אל מותם מלכתחילה, בני משפחותיהם ה"בלתי יצדרנים" (זקנים, אמהות וילדים) אלא מועבדים כבஹמות משא, כדי עבורה או חלקי חילופ, כמפורט בסיפוריהם. במקרה הגروع הם נשלחים הישר אל מותם, כפי שקרה לרוב יהודות הונגריה ובכלה גם לרבים מאנשי ה"שירות" שרדوا עד קרוב לסיום המלחמה ואוזכרו בהמוניהם.

סיכום: החוויה והסיפור של "שירות העבודה" בהקשר הכלול של סבל וקרבות יהודים בשואה

הבדיקה זו של ההתנסות ב"שירות העבודה" ההונגרי ניתנת להסיק כמה מסקנות כלליות. ראשית, אף שבמקור הציגו הרשוויות ההונגריות את "שירות העבודה" כדרך להישרות – הסבר שהתקבל על ידי היהודים, בתחילת באופן חלקי – במציאות התבדר השירות קטלני עוד יותר מן ההשמדה השיטית של מרבית יהדות הונגריה במהלך המלחמת העולם השנייה. שנית, למורות זאת, מרבית ניצולי השירות מתקשים מאוד להודאות בגלי באמתותה. שלישיית, אף שלhalbה, מבחינה סטטיסטייה היה השירות קטלני לא פחות ממחנות הcéפיה וממחנות המוות הנאציים, היו הבדלים משמעותיים בין שני סוגים ההתנסויות. ניתן להבחין ביניהם על בסיס גילים ומגדדים של הקרבנות; ההיקף – או הפטוליות – של הכליאה ההמונייה והbidurן מן העולם החיצון; וגישהם של הקרבנות לתנועה למרחב, וכתוכאה מכך למזון ולפריטים נחוצים אחרים. בכל ההיבטים הללו, הסיכון של אנשי השירות לשלוות בגורלם ולנסות לשוד, גם אם בתנאים קשים מאד, היה רב יותר מסיכוייהם של היהודים הצלואים במחנות. ומסקנה רבעית ואחרונה, תוכאתם הסופית של ההבדלים הללו היא שלאנשי השירות היה סיכוי טוב יותר לשמור את אנושיותם וכבודם. אפשר שגם בכך יש כדי להסביר את נטייתם להימנע מגינוי מפורש של המדינה ההונגרית, שתתייחס אליהם בצורה נוראה כל כך. והויל וחוקרים יכולים לשמש סוכנים של מושאי מחקרים, הרי בסופו של דבר, כוונתו של מאמר זה היא לתת ביטוי מילולי למסר המודחק בNarratives של ניצולי "שירות העבודה" הללו. הוא נוטן, אם כך, قول לוועם, למחאות ולהתפchoותם לנוכח היחס אליהם וסבלם.